

Helsinkiški *bilten*

**HELSINKIŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI**
Kralja Milana 10, Beograd;
tel. 011/3032-408; fax. 2639-437;
e-mail: office@helsinki.org.rs
http://www.helsinki.org.rs

BR.102 // MAJ 2014.

ISKONSKI OTPOR LIBERALNIM VREDNOSTIMA

FOTO: FONET

Srbija je tokom protekle decenije u procesu stalnog usklađivanja svojih zakona sa evropskim i u tom smislu njen normativni okvir korespondira sa evropskim kriterijumima i standardima kada je reč o vrednosnom okviru. Međutim, u praksi još uvek dominira etnocentričnost. Nacionalizam sve više tone u tribalizam. Pluralnost kao najveće dostignuće modernog liberalizma je konstantno na udaru. Politika homogenizacije ohrabruje monolitnu, insularnu i ekskluzivnu kulturu, što se odražava i na organizaciju države i društva.

Zbog takve politike društvo je u stalnoj tenziji koja se očituje u netoleranciji i konfliktnosti u odnosu da druge.

Na delu je sudar dva vrednosna koncepta: dominirajući konzervativni i patrijarhalni, na jednoj strani, i liberalni na drugoj. Srbija se opire liberalnim vrednostima i otud stalne kampanje protiv Zapada, tržišta, kapitalizma i posebno koncepta ljudskih prava koji se doživljava kao imprijalni implant Zapada. U tom smislu učestali

napadi na branitelje ljudskih prava kao nosioce tih vrednosti u suštini kristališu taj odnos. Pri tome, ekonomska stagnacija još jedan je faktor koji hrani konzervativnu opciju i populizam koji se vraća u talasima poslednjih dvadeset godina.

Politički konsenzus postignut u Srbiji u opredeljenju za evropske integracije – ulazak u Evropsku uniju bez učlanjenja u NATO – u raskoraku je sa „stanjem duha“, odnosno društvenom atmosferom kojom dominiraju neokonzervativizam, antizapadnjaštvo i ksenofobija. Široki, iako neformalni pokret retradicionalizacije dominira javnim diskursom, uz obnovu zabrinjavajućih formi napada na zagovornike moderne vizije Srbije kao građanskog društva utemeljenog na antifašizmu i savremenim evropskim vrednostima (univerzalnih ljudskih prava).

Unutrašnja raspolućenost Srbije pokazala se na dramatičan način povodom krize u Ukrajini i ruske aneksije Krima, kad je na ambivalentnu i relativno uzdržanu reakciju vlasti, medijska i šira javnost uzvratila neskrivenim simpatijama i podrškom Rusiji i njenom predsedniku Vladimiru Putinu. Kako je u poslednjem intervjuu formulisao ideolog srpskog nacionalizma, književnik Dobrica Ćosić, „jedini realni saveznik za Srbiju je samo predsednik Putin.“¹

Paradoksalna situacija je jedna od posledica smene vlasti 2012. kada je vladu formirao SNS. Njihova pozicija je konsolidovana nakon izbora 2014. sa aktuelnim premijerom Aleksandrom Vučićem. Njihov iskorak ka EU je u suprotnosti sa vrednosnom orijentacijom partijske baze i biračkog tela. Uprkos deklarativnom otklonu lidera SNS od sopstvene radikalske prošlosti, unutrašnja nacionalistička matrica je ostala nepromenjena. To je, po svemu sudeći, i percepcija njihovih brojnih simpatizera skoncentrisanih u desničarskim grupama i organizacijama, poput „Naših“, Dveri, Srpskog narodnog pokreta

„1389“ i drugih. Na javnoj sceni su i dalje veoma prisutni njihovi konzervativni mentori iz Srpske pravoslavne crkve (SPC),² akademskih i medijskih krugova. Formalno su bez „autentičnog“ političkog predstavnika u republičkom parlamentu (do 2012, to su bile Srpska radikalna stranka i Demokratska stranka Srbije, a od 2012, do 2014, samo Demokratska stranka Srbije), ali su zastupljeni na nižim nivoima vlasti. Međutim, veoma su aktivni na različite načine, uživajući pri tome značajnu javnu i medijsku podršku.

U međuvremenu je formirana još jedna organizacija sa političkim ambicijama – Treća Srbija, koja je u suštini reciklaža svih postojećih, posebno Dveri. Proklamovani cilj joj je da pomiri „prvu“ (nacionalističku) i „drugu“ (građansku) Srbiju; sa programom koji se oslanja na srpsku tradiciju (počev od doba Nemanjića), odnosno patrijarhalne vrednost. Osim što je indikativno da se promovisala u Vojvodini, odnosno u Novom Sadu, gde u lokalnoj skupštini ima odborničku grupu, još je indikativnije da se u rukovodstvu Treće Srbije nalazi veliki broj mladih, fakultetski obrazovanih ljudi – većina njih rođena je u drugoj polovini sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka. Bez obzira na to što se ova grupacija, kako se samodeklariše, zalaže za „treći put“ (između „dve Srbije“), njeni predstavnici uspešno sarađuju sa SNS u mestima gde je ona na vlasti, preuzimajući vodeće funkcije posebno u institucijama kulture.

Nacionalističko-konzervativni blok već četvrt veka koristi iste metode i forme. Sastavljanje

² Povodom velikih kiša i poplava koje su zahvatile Srbiju patrijarh Irinej je sa velikodostojnicima SPC održao moleban i tom prilikom elementarnu nepogodu nazvao „božjom opomenom“, jer su, kako je rekao „mnogi pošli putem zlobe i poroka. Ima mnogo bezakonja u Beogradu i mračnog poroka kojima se ljudi ponose i traže svoju demokratiju“. U rečima patrijarha Irineja nije teško prepoznati „poruku“ koja se odnosi na pripadnike LGBT populacije i njihovu, za kraj maja najavljenju Paradu ponosa (LGBT organizacije su samoinicijativno otkazale tu manifestaciju); prema Danas, 16. maj 2014.

¹ Intervju za Nedeljnik, 24. april 2014.

spiskova nepodobnih su najčešći oblik, među kojima prednjače branitelji ljudskih prava, pojedini novinari i generalno ljudi na javnoj sceni koje ovaj blok kvalifikuje kao „antisrbe“ i „autošoviniste“. Osim spiskova, pokušaji njihove diskreditacije imaju i druge forme, poput javnih prozivki, vređanja i kleveta. Nametanje, po njima, autentičnog vrednosnog modela kad je reč o upotrebi jezika i pisma – koje navodno ugrožavaju „tuđice“ i latinica i insistiranje na obavezi pripadnika nacionalnih manjinskih zajednica da znaju srpski jezik (inicijativa za uvođenje „jezičkih patrola“).³

Opređenje vlasti za vođenje Srbije evropskim putem, dovodi u sumnju i kadrovska politika u medijima koji su i zvanično pod njenom kontrolom, pa čak dobrim delom i u državnom vlasništvu. To prvenstveno važi za one najuticajnije u kreiranju javnog mnjenja, poput Politike i Večernjih novosti. Nakon što je kao najjača stranka, SNS formirala vladajuću koaliciju, za glavne i odgovorne urednike ova dva lista postavljene su osobe antievropske orijentacije: u Politici, Ljiljana Smajlović, bliska Demokratskoj stranci Srbije, a u Večernjim novostima, Ratko Dmitrović, poznati ratni propagandista iz devedesetih, sada ideološki blizak proruskom glasilu Pečat.

Poslednjih meseci Beograd je postao otvorena scena za odašiljanje neprimerenih i uvredljivih poruka na račun Podgorice i crnogorskih vlasti. To u prvom redu rade ruski zvaničnici, čiji nediplomatski ispadi ostaju bez odgovarajuće reakcije domaćina. Zvanični Beograd takvim ponašanjem devalvira sopstvene proklamacije

3 Vojvođanski ogranak Demokratske stranke Srbije (DSS) najavio je osnivanje „jezičkih patrola“; aktivisti stranke ići će po vojvođanskim mestima sa pretežno mađarskim stanovništvom da bi proveravali da li tamošnji Mađari znaju srpski! Kako kaže Milenko Jovanov predsednik vojvođanske organizacije DSS, „patrole“ (za sada) neće upadati u kuće i stanove, ali će znanje srpskog jezika proveravati „na javnim mestima, na šalterima opština, u prodavnicama, gde god građani dolaze da završe neke svoje poslove“.

o poboljšanju odnosa sa susednim državama, uključujući Crnu Goru.

Iako, kad je reč o finansiranju pojedinih desničarskih organizacija i pokreta, kao i medija (Pečat), nema dostupnih podataka o sredstvima i njihovim izvorima, ne treba isključiti mogućnost da dolaze iz Rusije. Na takav zaključak upućuje činjenica da Rusija finansira niz ekstremno desnih organizacija u drugim evropskim zemljama.

RUSKA OFANZIVA

Povodom drame u Ukrajini i ruske aneksije Krima mediji u Srbiji gotovo se jednodušno pozicioniraju na rusku stranu. To naprosto znači da se nekritički prenose stavovi Kremlja kad je reč o oceni unutrašnje situacije u Ukrajini (da su haos isprovocirali ukrajinski desničari-fašisti uz pomoć Vašingtona i Brisela, da Kijevom sad upravlja nelegalna, „pučistička“ vlast, da se Krim legalno otepio od Rusije i sl). Takvim ocenama i tumačenjem, mediji ne slede ni zvanični stav Beograda, koji je ambivalentniji i uzdržaniji. Zbog moguće paralele između Krima i Kosova, na čemu rado insistira ruski predsednik Putin, Srbija tvrdi da podržava teritorijalni integritet i suverenitet svake države, što znači i Ukrajine. Sa druge strane, međutim, s obzirom na prijateljske odnose sa Moskvom ne želi da sledi politiku Evropske unije kad je reč o sankcijama protiv Rusije. Zbog ovakvog stava Beograd je pod velikim pritiskom sa obe strane.

Dok evropski zvaničnici javno govore da za sada poštuju ovakav stav Srbije, Rusija testira prijateljstvo tako što u Beogradu učestalo borave gosti iz Rusije, uključujući i one koji su na listi zabrane boravka u zemljama EU, poput predsednika ruske Dume Sergeja Nariškina.⁴

4 Prema saznanjima lista Danas taj poseti prethodio je „rovovski rat“ srpskih izaslanika da kod Moskve izdejtstvuju da Nariškin ne dođe, a ako ipak dođe, da se u Beogradu ne sretne sa najmoćnijim čovekom u Srbiji; prvo se nije

U Beogradu je takođe boravio i direktor ruskog Instituta za strateške studije, penzionisani general Leonid Rešetnjikov, čija je knjiga „Povratak Rusiji“ promovisana uz prisustvo brojnih gostiju, uključujući akademske i crkvene velikodostojnike. Govoreći na promociji, Rešetnjikov je crnogorskog premijera Mila Đukanovića proglasio velikim izdajnikom istorijskog sećanja srpskog naroda: „Nikad u istoriji srpski narod, a crnogorski narod je deo srpskog naroda, nije bio protiv Rusije. To je velika izdaja za koju će Đukanović odgovarati na strašnom sudu“.⁵ Istom prilikom arhiepiskop crnogorsko-primorski Amfilohije proklinjao je Đukanovića nebiranim rečima (od kojih se naknadno delimično ogradio). Osim toga, Rusija je sada u ofanzivi koja počiva na vraćanju „ruskim vrednostima“, odnosno pravoslavnoj civilizaciji, a kao teorijski okvir za to uzima Hantingtonovu tezu o sukobu civilizacija. U tom smislu, Rusija je pojačala svoje delovanje u svim zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza, ali i na Balkanu. Kada je reč o Balkanu, Srbija tu ima važnu ulogu, jer se veliki deo njene elite nije iskreno opredelio za evropske integracije.

Gotovo istovremeno u gostima je bio i poslanik u Dumi, Konstantin Kosačev koji je sa beogradskim domaćinima razgovarao o obnovi ruske nekropole u Beogradu.

Kako se ta svojevrsna ruska ofanziva odigravala u vreme neposredno nakon konstituisanja parlamenta i izbora nove vlade, u Srbiji su istovremeno boravili i zvaničnici Evropske unije, Ketrin Ešton i Štefan File. Iz formulacije premijera Aleksandra Vučića nakon susreta sa Fileom „da

.....
izbeglo, jer je Nariškin bio u Beogradu, ali se nije sreo sa Aleksandrom Vučićem; Danas, 10-11. maj.

5 Citirano po izlaganju Sonje Biserko na promociji knjige „Farbanje demokratije“ Borisa Varge, na promociji u Novom Sadu; 7. maj 2014. Podsećanja radi, Crnu Goru i njeno rukovodstvo pre nekoliko meseci grubim rečima (koristeći i termin „majmuni“) izvređao je i ruski ambasador u Beogradu Aleksandar Čepurin, zbog toga što je Crna Gora aplicirala za prijem u NATO.

su razgovori bili teži nego što je očekivao“;⁶ novinari su zaključili da su se odnosili na zahtev Brisela da Srbija uvede sankcije Rusiji. Sa time u vezi Vučić je izjavio da „Srbija poštuje teritorijalni integritet svake zemelje, pa i Ukrajine“... ali, dodao je, „molio sam da Srbija zbog tradicionalnih, i istorijskih i drugih veza sačuva svoj stav i ne uvodi sankcije Rusiji“.⁷ Štefan File je istom prilikom rekao da „EU poštuje takav stav Srbije prema Rusiji“.⁸

MEDIJI: ŠAMPIONI ANTIZAPDNJAŠTVA

Dok su tokom proevropske pobune na Majdanu dosta objektivno pratili razvoj događaja u Ukrajini, mediji u Srbiji su, prateći rusku intervenciju i aneksiju Krima, promenili dotadašnji pristup. To gotovo u podjednako meri važi i za tabloide i tzv. ozbiljne medije. Izjava američkog predsednika Baraka Obame, da je „referendum o nezavisnosti Kosova bio u skladu sa međunarodnim pravom, a referendum na Krimu nije“;⁹ poslužila je tek kao povod za raspirivanje antiameričkog raspoloženja. Događaji na Majdanu su reinterpretirani na način da se za njihovu organizaciju optuže Amerika (njene obaveštajne službe) i ukrajinske desničarske, profašističke partije i organizacije. Na meti kritike su i sankcije koje je Zapad uveo Rusiji, uz tvrdnju da namera Zapada nije da pomogne rešavanju krize u Ukrajini već kažnjavanje Rusije.¹⁰

Na tragu diskreditacije branitelja ljudskih prava raznih desničarskih grupa i organizacija našli su

6 Politika, 6. maj 2014.

7 Isto.

8 Isto.

9 Kao što je poznato nezavisnost Kosova proklamovala je Skupština Kosova bez prethodnog referenduma.

10 „...problem Zapada uopšte nije Ukrajina nego Rusija, I ako za obračun sa Rusijom treba žrtvovati Ukrajinu – njeni zapadni prijatelji će to rado učini. Makar branili Ukrajinu do poslednjeg Ukrajinca“, piše u uvodniku „Bauk Rusije nad Evropom“, politika, 6. maj 2014.

se i pojedini mediji. Najdrastičniji slučaj, u tom kontekstu bio je tekst direktora i glavnog urednika Večernjih novosti Ratka Dmitrovića. U komentaru „Kristijan i još neki“,¹¹ Dmitrović predlaže zabranu javnih nastupa Jelene Milić (direktorke Centra za evroatlanske studije) i Sonje Biserko (predsednice Helsinškog odbora za ljudska prava) kao poznatih „antistrpkinja“ i „izdajnika“. Komentar je pisan povodom negodovanja u javnosti zbog gostovanja na nizu televizijskih kanala osuđivanog kriminalca, dilera droge Kristijana Golubovića. Reagujući na te proteste, Dmitrović se u komentaru pita zbog čega se i spomentutim aktivistkinjama civilnog sektora ne bi zabranili javni nastupi, jer one, po njemu, sa svojim „antistrpskim stavovima“ često gostuju na brojim ovdašnjim televizijama.

Taj komentar naveo je šefa delegacije Evropske unije u Srbiji Majkla Devenporta na javnu reakciju.¹² Po njegovim rečima, opšta situacija u medijima je nezadovoljavajuća, a neki su fenomeni „veoma neprijatni i nepihvatljivi“.¹³ Među neprijatne fenomene Devenport je svrstao primere poređenja predstavnika civilnog društva sa kriminalcima, što predstavlja „jasno kršenje standarda ponašanja u medijima, kao i prava tih pojedinaca i organizacija“.¹⁴

Međutim, u ime slobode govora i izražavanja oglasila se Politika, koja je izjavu Majkla Devenporta uporedila sa saopštenjima koja su u vreme socijalizma povremeno stizala iz Centralnog komiteta, pa, „odjednom su svi počeli da ga ponavljaju i citiraju“.¹⁵

11 Večernje novosti, 26. april 2014.

12 Zvaničnici Evropske unije su zbog kooperativnosti Srbije u vezi sa Kosovom, do sada bili blagonakloni i tolerantni kad je reč u unutrašnjoj situaciji u zemlji, uključujući urušavanje elementarnih etičkih i profesionalnih standarda u medijima.

13 Politika 12. maj 2014.

14 Isto.

15 Uvodnik „Cenzura iz CK“, Politika, 14. maj 2014.

Za medijsko ignorisanje istaknutih branitelja ljudskih prava zbog njihove navodne antidržavne delatnosti, poimence kad je reč o Sonji Biserko, prvi se založio direktor i glavni urednik *Pečata* Milorad Vučelić. Njegov nedeljnik koji je otvoreno protiv članstva Srbije u Evropskoj uniji, jer smatra da je njeno mesto „na Istoku“, u odnosu na druge nedeljnike ima zavidan tiraž i uticaj u javnosti.

Neskrivene simpatije za Rusiju i njene spoljno-političke poteze i posebno, za Vladimira Putina, razlog su za špekulacije da Pečat, kao i neke desničarske organizacije dobijaju od nje i neposrednu finansijsku podršku. Ako u tome ima istine, reč je o netransparentnim izvorima finansiranja (za razliku od nevladinih organizacija koje primaju donacije od zapadnih donatora koji i sami insistiraju na transparentnosti davanja i trošenja). Milorad Vučelić, u svakom slučaju, to negira, tvrdeći da Pečat ne dobija „nikakvu posebnu rusku podršku“, uz prilično maglovit detalj, kako „veruje da u poslovnoj Moskvi i njenim firmama u Srbiji ne pokazuju da znaju za njega“.¹⁶

Poznato je, međutim, da Rusija logistički podržava i finansira niz desničarskih, uključujući i profašističke partije i organizacije u zemljama Zapadne Evrope, iako zvanično, pogotovo od ukrajinske krize tvrdi da je zabrinuta zbog porasta fašizma u Evropi („Nećemo dozvoliti obnavljanje fašizma u Evropi“, kaže Sergej Lavrov, uz podsećanje da se „u Evropi dugo zatvaraju oči pred ponovnim buđenjem ideologije fašizma“). Kako piše *Politika*, Moskva nastoji da „nacionalističkim impulsima“ koji su nailazili na odjek u krajnje desno orijentisanim krugovima podstakne formiranje političke internacionale koja bi vodila stvaranju „evroazijske konfederacije slobodnih naroda“.¹⁷

16 Intervju Milorada Vučelića za Pravo Danas, 12. maj 2014.

17 Politika, 9. maj 2014.

U istom tekstu navodi se da su „desni favoriti Rusije“ francuski Nacionalni front, belgijski Flamanski interes, italijanska Liga za sever, austrijski slobodari, mađarski Jobik i bugarska Ataka.¹⁸

TREĆA SRBIJA: RECIKLAŽA KONZERVATIZMA

Organizacija Treća Srbija (formirana od bivših članova desničarskog pokreta Dveri) aktivirala se politički nakon izbora 2012. godine, nakon pobe Srpske napredne stranke na republičkim predsedničkim i parlamentarnim izborima. Do tada je, kao nova grupacija sa proklamovanom misijom o „pomirenju prve i druge Srbije“, delovala sa margine, bez zapaženijeg prisustva u javnosti. Kad je, međutim, u Novom Sadu „prekomponovana“ lokalna vlast tako što je, umesto Demokratske stranke vodi Srpska napredna stranka, Treća Srbija je dobila šansu da u nekim javnim institucijama postavi svoje predstavnike. U međuvremenu je u Skupštini grada formirala i odborničku grupu, a i u Skupštini pokrajine ima dva poslanika.¹⁹ Treća Srbija je u suštini neformalni koalicioni partner aktuelne vrasti koji se koristi tamo gde vlast ne može ili neće otvoreno da se eksponira. Otuda i njeno veliko javno i medijsko prisustvo pogotovo u Vojvodini.

U fokusu javnih istupa i delovanja njenih čelnika je navodni problem „srpskog samoporicanja“, s naglaskom na tome da je „Vojvodina

18 Ilustracije radi, u ovom tekstu navodi se da su u aktuelnoj ukrajinskoj krizi švedski neonacisti podržali ukrajinske „kamarade“, šaljući u pomoć dobrovoljačku grupu na Majdan; veza između švedskih i ukrajinskih desničara uspostavljena je u maju 2013, na kongresu Nacionaldemokratske partije Nemačke, a pozivnice iz Nemačke upućene su švedskim i ukrajinskim kamaradima na predlog moskovinog „čoveka za desnicu“, Aleksandra Dugina; Politika, 9. maj 2014.

19 Na vanrednim parlamentarnim izborima u proleće 2014, učestvovala je samostalno, ali nije prešla cenzus.

paradigma srpskog samoporicanja“.²⁰ Po Andreju Fajgelju, jednom od, u javnosti najprisutnijih čelnika Treće Srbije, „kultura samoporicanja se gradi već više od sto godina, a ovaj kulturni rat je buknuo kada je srpstvo počelo da brani nova generacija, koja zaista ima šansu da ga odbrani“.²¹

Andrej Fajgelj, kako se čini, sebe smatra pripadnikom te generacije. On je, nakon što je „prekomponovana“ lokalna vlast 2012, smenila dotadašnjeg direktora (Laslo Blašković) novosadskog Centra za kulturu, postavljen na njegovo mesto. Već njegov prvi potez – logo i naziv Centra su, umesto latinicom ispisani ćirilicom – bio je svojevrсна najava pravca kulturne politike kojim će se rukovoditi. Usledilo je skidanje slike pripremljene za izložbu jedne mlade umetnice (Danijela Tasić), zbog navodnog vređanja verskih osećanja građana (rad je, naime, predstavljao Isusa „pokrivenog“ novčanicama). Taj postupak izazvao je negodovanje u javnosti, a Fajgelj je kritikovan zbog cenzure.

Svoje kritičare Fajgelj je, međutim, prozvao početkom maja zbog toga što se nisu pobunili zbog „cenzure“ u slučaju otkazivanja promocije knjige koja relativizuje genocid u Srebrenici („Srebrničke podvale“), u Domu Vojske Srbije. Promocija u toj državnoj instituciji otkazana je na inicijativu Fonda za humanitarno pravo.

Politički program Treće Srbije je u znaku „tradicionalnih srpskih vrednosti“, sa porodicom na prvom mestu. Glavno područje delovanja još uvek je Vojvodina, a to znači i sadašnju glavnu preokupaciju. Iako se smatra potencijalnom lokomotivom razvoja Srbije, stavovi koje zagovara Treća Srbija kad je reč o autonomiji Vojvodine bliski su onome što zagovaraju predstavnici najkonzervativnijeg dela srpske intelektualne elite. Iako ne predlažu ukidanje autonomije, smatraju da ne

20 Autorski tekst Aleksandra Đurđeva, jednog od osnivača Treće Srbije; Danas, 16. maj 2014.

21 Politika, 4. maj 2014.

treba od nje praviti „državu u državi“. A, svako treba otvoriti pitanje „kakva nam i da li nam uopšte treba autonomija“.²² Odnosno, „možemo postaviti i pitanje podrazumeva li ona elemente kvazidržavnosti i da li građanima pokrajine

zaista trebaju zastave, statuti, akademije nauka i policija, ili im, pak, trebaju odgovorni, fleksibilni i savremeni sistemi uprave koji će biti potpuno integrisani u jedinstveni i celoviti sistem Srbije“.²³

ZAKLJUČCI

Ideal čistote (etničke) je uvek u suprotnosti sa idealom demokratije i liberalnih vrednosti. Zato je dužnost države da različitost neguje i da teži harmoniji, a ne uniformnosti. Srbija, nažalost, samo deklarativno zastupa takve stavove, jer je izrazito etnocentrično i homogeno društvo.

Da bi se unapredile liberalne vrednosti u društvu neophodan je novi talas demokratizacije koji pre svega podrazumeva fokus na obrazovanje i promovisanju liberalnih vrednosti (sloboda, istina, pluralizam, tolerancija, različitost) kroz obrazovni sistem;

Neophodno je sistematski i široko organizovati alternativno obrazovanje koje bi baziralo na takvim vrednostima;

Neophodna je podrška svim medijima koji promovišu liberalne vrednosti;

Zaštita branitelja ljudskih prava je imperativ, jer oni su simbol drugog i drugačijeg. Neophodno je stvoriti mrežu koju bi sačinjavali mladi ljudi koji bi reagovali na sve ekstremne ispade onih koji zagovaraju isključivost, netolerantnost, monolitnost i zatvorenost srbijanskog društva,

U pregovaračkom procesu sa Srbijom, EU treba veću pažnju posvetiti obrazovanju i promovisanju liberalnih vrednosti. U tom smislu neophodno je i njeno veće angažovanje sa društvom.

²² Aleksandar Đurđev u autorskom tekstu za Danas, 16. maj 2014.

²³ Isto.